

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ**

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

**Інститут філології й журналістики
Кафедра методики філологічних дисциплін**

**Літературне краєзнавство Поділля
в системі сучасної освіти:
стан, проблеми, перспективи**

Збірник наукових праць

Вінниця – 2011

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО КРАЄЗНАВСТВА В СЕРЕДНІЙ ТА ВИЩІЙ ШКОЛІ

<i>Базиль Людмила.</i> Формування літературознавчої компетентності майбутніх словесників через призму літературно-краєзнавчої підготовки...	107
<i>Бицько Оксана.</i> Шкільне вивчення кримськотатарського фольклору в контексті літературного краєзнавства.....	112
<i>Білоус Наталя.</i> Вивчення літератури рідного краю у взаємозв'язках з історією.....	120
<i>Бурко Ольга.</i> Принцип діалогізму на уроках вивчення літератури рідного краю.....	124
<i>Васюта Світлана.</i> Образний світ інтимної лірики в контексті творчості Михайла Стельмаха.....	128
<i>Мартинець Алла.</i> Літературне краєзнавство як один з аспектів формування кваліфікованого читача на уроках літератури.....	131
<i>Мельник Анжела.</i> Використання літературно-краєзнавчих матеріалів при вивченні шкільного курсу «Література (російська і світова)»	136
<i>Нежива Людмила.</i> Навчально-методична модель вивчення літератури рідного краю в загальноосвітній школі.....	142
<i>Омелянчик Тетяна.</i> Особливості вивчення літератури рідного краю в педагогічному коледжі.....	145
<i>Семенов Олена.</i> Навчальна практика як соціально-професійний феномен.....	150
<i>Тереховська Олена.</i> Фольклорно-етнографічна практика в системі класичної філологічної освіти.....	156
<i>Уліщенко Віолетта.</i> Інтерсуб'єктне навчання літератури рідного краю (на матеріалі письменників Київщини).....	160
<i>Черниш Наталя.</i> Вивчення лірики на уроках літератури рідного краю...	167

УРОКИ ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ В СЕРЕДНІХ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ РІЗНОГО ТИПУ

<i>Войтюк Людмила.</i> Методика вивчення оповідання Грицька Григоренка «Чужим щастям» у 8 класі ЗОШ.....	171
<i>Дига Надія.</i> Урок-презентація книги поета-земляка Анатолія Подолинного «В нас дорога довга»	175
<i>Іванова Лідія.</i> Літературне краєзнавство як шлях розвитку творчої особистості молодшого школяра.....	180
<i>Лапшина Ірина, Бондарєва Наталія.</i> Нетрадиційні форми ознайомлення молодших школярів з творами письменників рідного краю.....	184
<i>Лілік Ольга.</i> «Літопис буття народного»: вивчення роману Володимира Дрозда «Листя землі» на уроках літератури рідного краю.....	188
<i>Логвіненко Наталя.</i> Вивчення фантастичних творів Миколи Трублаїні на уроках літературного краєзнавства.....	195
<i>Малецька Інна.</i> Формування художньо-творчого мислення майбутніх	

ШКІЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ В КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРНОГО КРАЄЗНАВСТВА

Актуальною проблемою сучасної шкільної літературної освіти є формування знань учнів з літературного краєзнавства різних регіонів України. Для учнів Автономної Республіки Крим благодатним матеріалом для формування таких знань є уснопоетична творчість кримських татар – національної спільноти, сформованої на теренах цього півострова. Вивчення кримськотатарського фольклору в загальноосвітніх школах сприятиме формуванню уявлення сучасних мешканців Криму про етнічних кримців та їхню багатовікову культуру.

На жаль, фольклор цього регіону випав з поля зору авторів чинних програм шкільного курсу «Зарубіжна література», які не передбачають можливості ознайомлення школярів з народною творчістю однієї з національних меншин України.

Мета статті – презентувати методичні рекомендації для організації вивчення кримськотатарського фольклору учнями середньої ланки ЗОШ в контексті літературного краєзнавства.

Аналіз низки кримознавчих джерел доводить, що словесна творчість кримськотатарського народу тісно пов'язана з природними та культурно-історичними реаліями Криму [1; 8; 21]. Л.Гуманенко виокремлює такі її жанри як пісні, частівки, прислів'я та приказки, загадки, епос, анекдоти, легенди, казки [6]. Їх вивчення доцільно організувати в межах курсу «Світова література». Добір текстів повинен здійснюватися за такими *принципами*:

- наявність адекватного й високохудожнього українського перекладу;
- значний навчально-виховний потенціал, здатність сприяти вирішенню актуальних проблем сучасної школи й держави, як-от: широка гуманітарна освіченість, виховання патріотизму, формування почуття національної та людської гідності, високоморальних орієнтирів тощо;
- репрезентативність (здатність представити культуру й літературу);
- прецедентність (належність тексту до кола т.зв. *прецедентних феноменів* (В.Красних), тобто добре відомих усім представникам національно-лінгво-культурного співтовариства, актуальних для них і постійно відтворюваних у їхньому мовленні [10]);
- відповідність віковим особливостям і потребам учнів та ін.

Екзотичність фольклорних текстів кримських татар по відношенню до носіїв української культури зумовлює вивчення таких текстів у широкому *краєзнавчому контексті*, тобто в контексті природних і культурно-історичних реалій Криму, які вплинули на формування усної словесності етнічних кримців. Реалізація такого підходу вбачається в наступному:

- спрямованість навчання на формування літературно-краєзнавчих (літературнокримознавчих) знань;
- добір текстів, у яких яскраво представлено «прикмети» Криму: його природні й культурні об'єкти, геокліматичні та соціокультурні особливості, традиції, історія та психологія етнічних кримців;
- вивчення текстів крізь призму відображеного в них національного та регіонального колориту, увага до *етнокультурних елементів* твору, у тому числі *екзотизмів*;
- спрямованість навчання на виявлення й потрактування етнокультурного підтексту й символіки твору;
- усвідомлення учнями ролі тексту (жанру, образів, тематики, поетики, символіки тощо) в культурі народу;
- увиразнення зв'язків фольклорного тексту з природним і культурним середовищем, частиною якого він є.

Урахування вікових особливостей учнів зумовлює необхідність вивчення фольклорних текстів кримських татар переважно в середовищі курсу шкільної інолітературної освіти. Молодших підлітків варто долучити до читання кримськотатарських *казок* (кр.-тат. масаллар), переклади яких в останнє десятиліття з'явилися в українському культурному просторі [11; 14; 18; 19]. Казки кримських татар є не тільки скарбницею мудрості народу, але й відображенням його психології, культурних традицій, історії, природного й соціального життя. Відомий фольклорист С.Коцюбинський писав: «Послухайте татарські казки. Надзвичайно різноманітні за тематикою, такі, що виблискують стилістичними візерунками, вони, наче старовинні клинки, ще зберігають на собі колишнє карбування багатьох стилів і майстрів» [9]. Тематика цих казок зумовлюється впливом місцевих (кримських) реалій, у той час як побудова фабули, окремі мотиви, лексика й стиль, на думку Л.Гуманенко, зазнали інокультурного впливу, особливо відомої збірки арабських казок «Тисяча й одна ніч» [6].

Продемонструємо краєзнавчий контекст вивчення кримськотатарської народної казки «*Подорожні*». У процесі *коментованого читання* та *аналізу* концентруємо увагу на відбитих у ній культурних і природних реаліях. *Базису за прочитанням* побудуємо навколо стрижневого запитання: «Доведіть, що ця казка кримськотатарська». Поглибити розуміння прочитаного, а також поповнити необхідний кримознавчий матеріал допоможе *мультимедійна презентація* й відповідний *коментар учителя*.

Словесник підкреслює, що події твору розгортається між двома містами, які здавна були центрами кримськотатарського життя – *Судаком* і *Баччисараєм*. Герої казки – тесля, кравець, швець та знахар – живуть у селі поблизу Судака – приморського містечка, розташованого на південно-східному узбережжі Криму. Його стародавня назва походить від іранського слова *suxta-ka* – «священний», «чистий», «святий» (таке враження й сьогодні викликає споглядання природи цієї місцевості). Проте корінні жителі пов'язують назву з кримськотатарськими словами *siv* – «вода» і *dağ* – «гора». Це не випадково, адже містечко знаходиться в долині річки Судак на березі

Судакської бухти. Із заходу й півночі воно оточене горами, укритими буковим і дубовим лісом, зі сходу відкривається мис Алчак, а з півдня – безмежний морський пейзаж аж до самого небосхилу.

У казці четверо односельців одягають «найміцніші черевики» [11] й пішки рушають у подорож до Бахчисараю – столиці Кримського ханства. Це місто, розташоване в центрі півострова, утворилося в XVI ст. навколо новозбудованого ханського палацу, що й визначило його назву – «Сад-палац» (від кр.-тат. *bağça* – сад та *saray* – палац). Над Бахчисараєм і сьогодні височіють мінарети Великої ханської мечеті, яка належить до палацового комплексу, який згадується в казці.

Піший шлях подорожніх від Судака до Бахчисараю триває чотири доби. У творі замальовується типовий для південного Криму пейзаж осіннього гірського лісу: «*Ішли вони, ішли, заскочила їх ніч. Боязко зробилося друзям: гуде вітер, вовки виють, шакали скиглять, листя на деревах шелестить, – здається, що ось-ось на них накинуться дикі звірі. Спустилися друзі в лощину, запалили багаття й вирішили спати по черзі*» [11]. Чергуючи вночі біля вогнища, подорожні не сидять без діла: тесля майструє дерев'яну ляльку, кравець шиє для неї одяг, традиційний для кримськотатарської дівчини (смугасті штани-шаровари та оксамитове платтячко), швець виготовляє чобітки, а знахар оживляє її. Друзі навчають ляльку співати, танцювати хайтарму (кримськотатарський народний танець), розказувати казку, читати молитву.

Учням доречно пояснити, що молитва відіграє важливу роль у суспільному й приватному житті мусульман, до яких здавна належать кримські татари. Найпоширенішою є молитва «Аль-Фатіха» («Та, що відкриває Коран», «Мати Книги») – перша сура (розділ) Корану, у якій уславлюється велич єдиного Бога (араб. *Аллаха*). «Аль-Фатіха» – обов'язкова складова щоденної п'ятикратної молитви мусульман (намазу). Саме її, напевне, і вивчила дівчинка-лялька.

Мета подорожі односельців – потрапити на святковий базар. Варто зазначити, що базар – важливе явище в житті народів Сходу. У добу Середньовіччя це була своєрідна біржа, на якій здійснювався обмін товарами між населенням. Часто такі базари влаштовувалися в дні релігійних свят. На них ще й сьогодні можна побачити виступи народних співців, музик, фокусників, ляльководів [16]. Отже, в образі живої ляльки відбилися традиційні для кримських татар та інших народів мусульманського Сходу розваги, пов'язані з релігійними святами.

Весела лялька, яка під час базару співає, танцює, промовляє заклинання й розказує казки, привертає увагу ханського візира (міністра). Він умовляє селян показати її хану та його дітям. Так подорожні потрапляють до згадуваного вище ханського палацу – серця Бахчисараю. Хан (князь, монарх) пропонує за ляльку купу золота, проте друзі не погоджуються продати її (вона для них наче донечка), а дарують ханським синам. Правитель високо оцінив цю великодушність, «щедро обдарував їх, наказав дати кожному коня з власної стайні». Звернемо увагу учнів, що кінь у культурі кримських татар та інших

тюркських народів має символічне значення, пов'язане з міфологією та кочівним способом життя стародавніх тюрків. З давніх часів цю тварину одухотворювали, пов'язували з нею уявлення про чистоту, духовність, велич, життя [12]. Таким чином, подарунок хана символізує первинність духовного над матеріальним, приєднання до духовних начал народу.

Тема свята, великодушності й дива звучить у фіналі казки: *«Повернулися друзі до себе в село, зарізали по барану, улаштували свято для односельців і розповіли їм цю дивну пригоду з живою лялькою»* [11]. Увиразнимо, що баран у культурі кримських татар, як і багатьох інших народів, здавна використовувався як жертвна тварина, а отже, символ добра [12]. Кримські татари й сьогодні дотримуються цієї традиції на святі жертвоприношення – *Курбан-байрам* [13].

У ході узагальнюючої *бесіди* учні роблять висновок, що казка навчає бути вдячними, щирими, безкорисливими, великодушними, працьовитими й веселими. Крім того, вона розширює наші знання про Крим та кримських татар – народ, який історично сформувався на теренах півострова. Цей твір містить чимало географічних, культурних і побутових прикмет їхнього життя в середньовічні часи, проте тут наявний і фантастичний елемент – дерев'яна лялька, яка ожила, розмовляє, співає, танцює, розповідає казки, молиться. Вона нагадує учням італійського Піноккіо та російського Буратіно, проте, на відміну від цих дерев'яних хлопчаків, одразу стає сумлінною ученицею й загальною улюбленицею. Прикметним є також те, що дівчинка-лялька абсолютно «вписується» в етнокультурний контекст казки, виступає уособленням кримськотатарської юнки.

Поглибленню літературно-краєзнавчих знань підлітків сприятиме *розповідь про перекладача Д.Кононенка з демонструванням* його портрету та різних видань перекладів. Словесник розповідає, що це відомий поет, журналіст і перекладач, лауреат кількох літературних премій. Особливу роль у житті і творчості митця відіграє Крим, де він мешкає з 1972 р. Завдяки перекладацькій діяльності Д.Кононенка побачили світ україномовні збірки *«Кримськотатарські народні казки та легенди»* (2002, 2007) і *«П'ять грон винограду»* (2004).

Прочитати окремі казки в перекладі Д.Кононенка учні можуть на сайті української дитячої книжки *«Весела абетка»* [3]. Для самостійного читання порадимо казку *«Два Селіми»*, яка збагатить уявлення підлітків про музичну культуру народів Криму та загалом Близького Сходу, роль *ашиків* (народних співців) та *сазу* (струнного щипкового інструменту).

Благодатним матеріалом для формування літературно-краєзнавчих знань учнів є кримськотатарські *легенди*, окремі зразки яких маємо сьогодні в українських перекладах [11; 14]. На відміну від казки чи міфу, «в основі легенди лежить, хоча й щедро прикрашена вигадкою, розповідь про *реальні історичні події* та про *реальних історичних осіб*, які з тих чи інших причин залишили в народну пам'ять» [5, с. 280]. Дослідники легенд кримських татар підкреслюють їх зв'язок з історією та життям народу, географічними реаліями Криму, національними святами, звичаями тощо [1; 21].

Учні 6-7 класів доречно ознайомити з кримськотатарською легендою «Дівчина Арзи» (кр.-тат. «Арзы къыз», у перекладі Д.Кононенка «Легенда про русалку та про фонтан біля Місхора» [3]). У вступному слові вчитель повідомляє, що вперше цей твір був записаний з уст народної оповідачки Ашире Вартан, яка мешкала в Місхорі [1] – приморському селищі, що на Південному березі Криму. Доречно *художньо переказати* легенду. У ході *евристичної бесіди та пошукової роботи* звернемо увагу підлітків на такі аспекти твору:

- кримські реалії в легенді, життєва основа висвітленої проблеми вивозу дівчат за межі країни та їх продаж у рабство;
- оспівування в образах батька й доньки кращих людських чеснот, як-от: працелюбство, батьківська любов, краса, здатність на почуття, любов до батьківщини, волелюбність; використання традиційного для поезики Сходу розгорнутого порівняння в описі краси дівчини;
- засудження корисливості й підступності работоргівця *Алі-Баби*.

Працюючи над образом *Арзи*, доречно *розглянути фотографії скульптурних груп*, пов'язаних з легендою («Дівчина Арзи та розбійник Алі-Баба», «Русалка з немовлям»), дати *культурно-історичний коментар*. Учитель повідомляє, що ці статуї виготовлені паризьким скульптором Аронсоном на замовлення князів Юсупових і встановлені на березі моря під Місхором, де вони знаходяться й дотепер. Запропонуємо учням *порівняти* скульптуру Арзи-русалки з відомою «Русалонькою» (Копенгаген), що втілює героїню однойменної Андерсенової казки.

Долучимо дітей до *осмислення символіки* образу Арзи в кримськотатарській культурі: запропонуємо їм висловити думки з цього приводу, подамо *фонову інформацію з історії кримських татар*, необхідну для адекватного сприйняття цього етнокультурного символу. Учитель пояснює, що для кожного кримчака *Арзи киз* («дівчина Арзи») символізує ідею повернення на батьківщину, у Крим – «золоту колиску» кримськотатарського народу, з якої його неодноразово примусово «викидали». Останній раз це трапилося 18 травня 1944 р., коли за наказом Сталіна етнічних кримців було вивезено й розселено в різних частинах СРСР. Поглибити усвідомлення національного символізму образу допоможе *читання фрагменту* з книги Р.Султанбекова «Кримськотатарська символіка»:

«Народжена уявою народу, Арзи киз утілила в собі дух... цього народу. Вона, знехтувавши багате життя в чужому палаці й переборовши смерть, повернулася до рідних берегів. Нехай виглядала вона вже інакше, душа її залишилася, як і раніше, чистою, а любов до батьківщини стала ще сильнішою.

Кажуть, що в травні 1944 р. Арзи киз була єдиною кримською татаркою, що залишилася в Криму. Довгі роки вона пильно вдивлялася в берег, сподіваючись почути рідну мову. А її німий заклик повернутися на батьківщину, долаючи рокіт хвиль, шум дерев, відстані й час, гострим болем відгукувався в серці кожного кримського татарина. І народ повернувся.

Русалонька Арзи киз – символ самовідданої любові й вірності рідній землі, Батьківщині, уособлення характерної риси народу: як би добре не

жилося в інших країнах, кримський татарин рано чи пізно повертається додому, на батьківщину» [12].

Інший твір, з яким доцільно ознайомити підлітків, – *«Легенда про Ведмідь-гору»* (кр.-тат. «Аювдагъ»). Важливою складовою роботи над ним має стати *порівняння творів різних видів мистецтва: живопису, художньої фотографії, поезії* тощо. Готуючи учнів до сприймання легенди, доцільно *продемонструвати* в режимі *слайд-шоу* низку світлин з пейзажами Аюдагу, а також наявні на Інтернет-сайтах репродукції полотен М.Чернецова «Вид на Аюдаг в Криму з боку моря» (1836), І.Айвазовського «Ніч у Криму. Вид на Аюдаг» (1859), І.Вельца «Мис Аюдаг» (1904), полотна кримськотатарського художника К.Емінова «Південний сказ» та «Свіжість Аюдагу» (1970), твори сучасних майстрів С.Брусілова «Гора Аюдаг» (2003), В.Штіль «Аюдаг» (2007), О.Якімова «Аюдаг» (2008), А.Амбурського «Вид на Аюдаг. Весна» (2010), Д.Павленка «Гора Аюдаг» (2010), С.Склярова «Гурзуфські хвилі» (2011) та ін. У ході споглядання *актуалізуємо* можливі життєві враження учнів, подаємо стислий *лінгво-географічний коментар*. Діти дізнаються, що зображена на картинах гора, що так приваблює художників, знаходиться на Південному березі Криму, біля містечка Гурзуф (неподалік Ялти). На думку вчених, їй уже майже 150 мільйонів років. Кримськотатарська назва *Аюдаг* перекладається як *«Ведмідь-гора»* (контури бескиду нагадують величезного ведмеда, що схилився над морем).

Підготуватися до *художнього переказу* легенди вчитель зможе на основі українського перекладу Д.Кононенка. Зі слів *«Дівчина помітила: її коханому не минути страшної смерті – його розтерзають ведмеді... І вона заспівала»* переказ твору варто перервати виконанням *кримськотатарської ліричної пісні*, під звуки якої в подальшому й завершити розповідь. Відчуті чарівну силу голосу легендарної героїні слухачам допоможе одна з народних пісень у виконанні Аліє Хаджабадинової.

Поглибити усвідомлення учнями ідейного змісту твору допоможе *виразне читання* та *порівняння* з першоджерелом окремих поетичних інтерпретацій кримськотатарської легенди, зокрема вірша Т.Ганенко *«Ведмідь-гора біля Гурзуфа, або Повість про Вічну Любов»*. У ході *бесіди* поставимо такі запитання:

- Чи вдалося поетесі відтворити головну ідею кримськотатарської легенди? У чому, на вашу думку, вона полягає?
- Як авторка змальовує образ Аюдагу? Чому в перекладі назви природного об'єкту замість звичного слова «гора» використано інше – «бескид»?

Доречно познайомити учнів також з віршем кримськотатарського поета *Нузета Омера «Ведмідь-гора»* в перекладі О.Тимохіної. Запитаємо школярів: *«На які події відомої легенди натякає автор?»*. Охочих долучимо до *створення власної інтерпретації легенди (поетичної або графічної)*.

Важливою складовою літературної освіти старших підлітків мають стати кримськотатарські *пісні*. У 8 класі сформуємо їхнє уявлення про *переселенську пісню* (кр.-тат. *муаджир тюркюлері*), які яскраво презентують *тяжку історичну долю кримських татар*. У *вступному слові* вчитель наголошує,

що поява цих пісень була спричинена вимушеною міграцією й кількарізовим переселенням етнічних кримців. Цей процес, започаткований наприкінці XVIII ст. після захоплення Криму Російською імперією, тривав аж до 18 травня 1944 р., коли, за наказом Сталіна, кримські татари були депортовані [15; 17]. Останній факт учні зможуть пригадати (він висвітлювався в контексті осмислення символіки образу Арзи киз).

Трагічні події життя народу закарбувалися в його фольклорі. Ось як пише про це поет Абдула Лятіф-заде: «Катастрофа еміграції кожного дня все більш приголомшувала народ, приводячи його до зубожіння, до втрати своєї землі й майна, і була причиною того, що сотні тисяч людей гинули в дорозі, портах, на берегах Криму та Анатолії. У цей період могли виникнути лише переселенські пісні... У цей період народ лише плаче...» (цит. за [17]).

Почути серцем розпач вигнанців дозволить *виразне читання* пісні «Кажу це і плачу» [2]. *Бесіду за прочитаним* спрямовуємо на усвідомлення трагізму історичної долі кримських татар, звернемо увагу на роль *рефрену* в поступовому наростанні емоційної напруги твору. Посилити емоційно-естетичне враження допоможе *прослуховування в оригінальному виконанні* пісні «Прекрасний Крим» (кр.-тат. «Гузель Къырым», слова Ф.Халілової, муз. Ш.Османова), яка в наш час набула широкого визнання серед кримських татар і вважається народною. Пісня може прозвучати в сольному виконанні Ленари Османової, Ельзари Баталової чи інших співачок.

Таким чином, шкільне вивчення кримськотатарського фольклору (казок, легенд, пісень тощо) має здійснюватися в широкому краєзнавчому контексті й спрямовуватися на формування літературно-краєзнавчих (кримознавчих) знань та підготовку учнів до читання кримськотатарської літератури. Ефективність зазначеного процесу вимагає від учителя застосування *різних методів і прийомів*, як-от *виразне й коментоване читання, художній переказ, прослуховування твору в оригінальному виконанні, мультимедійна презентація, порівняння фольклорних творів та їх мистецьких інтерпретацій, читання фрагментів кримознавчих праць, розповідь про перекладача, культурологічний та історичний коментарі, осмислення етнокультурної символіки образу* тощо.

Перспективним бачиться дослідження методичних можливостей ознайомлення українських школярів з іншими фольклорними жанрами кримських татар, зокрема жанром *дастану*, який став «своєрідним передвісником художньої прози» ісламського культурного регіону [7, 484] *анекдоту* (анекдоти про Ахмед Ахая), народною *афористикою* тощо.

Література:

1. Асанова Д. Сказки и легенды крымских татар / Д. Асанова, З. Эмирусезина [Електронний ресурс] // Центр информации и документации крымских татар. – Режим доступу : <http://www.cidct.org.ua/ru/publications/Ocherki/57.html>.
2. Батьківщино, здрастуй : вірші та народні пісні [Електронний ресурс] / пер. з кримськотат. Д.Кононенко. – Сімферополь : Доля, 2008. – Режим доступу : <http://ukrlife.org/main/uacrim/vitchyzna1.html>.
3. Весела абетка. Казки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://abetka.ukrlife.org/kazki.html>.

4. Возгрин, В. Исторические судьбы крымских татар / Валерий Возгрин. – М. : Мысль, 1992. – 446 с.
5. Галич, О. Теорія літератури : підручник / Олександр Галич, Віталій Назарець, Євген Васильєв ; за наук. ред. О. Галича. – К. : Либідь, 2001. – 488 с.
6. Гуманенко, Л. Кримськотатарський фольклор і його особливості / Л. Гуманенко [Електронний ресурс] // Культура народів Причорномор'я. – 1999. – № 6. – С. 313-315. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Articles/kultnar/19996/knp_70.doc.
7. Каррыев, С. Дастаны: <Туркменская литература> / С. Каррыев [Електронний ресурс] // История всемирной литературы : в 9 т. / АН СССР ; Ин-т мировой лит. им. А.М.Горького. – Т. 5. – М. : Наука, 1988. – С. 484-485. – Режим доступу: <http://feb-web.ru/feb/ivl/vl5/vl5-4844.htm>.
8. Качиони, С. В дебрях Крыма / Спиридон Качиони. – 2-е изд. – Петроградъ : Изд. т-ва А. Суворина, 1917. – 609 с.
9. Коцюбинский, С. О сказках крымских татар / С. Коцюбинский // Сказки и легенды татар Крыма : фольклорный сборник. – М., 1992. – С. 11-40.
10. Красных, В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультуро́логія : курс лекцій / В. Красных. – М. : ИТДГК «Гносис», 2002. – С. 44-45.
11. Кримськотатарські народні казки та легенди / упоряд. Н. Умеров ; пер. укр. Д. Кононенко. – К. : Етнос, 2007. – 511 с.
12. Крымскотатарская символика / сост. Р. Султанбеков. – Симферополь : ЧП «Элиньо», 2002. – 48 с.
13. Куртиев, Р. Исламские праздники Ораза Байрам и Курбан Байрам. Ашир Куню / Р. Куртиев [Електронний ресурс] // Центр информации и документации крымских татар. – Режим доступу: <http://www.cidct.org.ua/ru/publications/Ocherki/42.html>.
14. Къырымтатар халкъ масаллары ве эфсанелери = Кримськотатарські народні казки та легенди / Тертип эткен Нүзет Умеров; Украин тилине тердж. эткен Д. Кононенка. – Симферополь : Къырымдевокъувпеднешир, 2002. – 144 с.
15. Левин, Л. Крымскотатарская музыка / Л. Левин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:nOcZ6AHGggcJ:josefegipetsky.narod.ru/Slovar/Mus/08k23krymskotatar.htm>.
16. Мусульманские праздники: обряды и традиционная восточная кухня / автор-сост. А. Ниязи. – М. : РИФ «Корона-принт», 1990. – 105 с.
17. Озенбашлы, Э. Отражение трагической судьбы крымских татар в переселенческих песнях XIX века / Энвер Мемет-оли Озенбашлы [Електронний ресурс] // Сб. докладов II Междунар. конференции в г. Баку 19.03.2004. – Режим доступу: <http://turkolog.narod.ru/info/I167.htm>.
18. П'ять грон винограду : кримськотатарські народні казки / упор. А.Велієв, Н.Умеров. – Симферополь : Доля, 2004. – 104 с.
19. Сівач перлів: кримськотатарська народна казка / пер. з кримськотат. С. Тельнюк. – К. : Веселка, 1990. – 16 с.
20. Фазыл, Р. Истоки крымскотатарской литературы. Устное народное творчество // Фазыл Р. Крымскотатарская литература: учебное пособие по интегрированному курсу "Литература" / автор-составитель Р. Фазыл. – Симферополь : Крымучпедгиз, 2005. – 216 с.
21. Хайруддинов, М. Влияние крымскотатарского фольклора на духовное воспитание младших школьников / Муеддин Хайруддинов, А. Джиляджи [Електронний ресурс] // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – № 51. – С. 88-95. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Articles/KultNar/51/pdf/knp51_88-95.pdf.